

УДК 821.161.2–31(410)
 СИДОРЕНКО ОКСАНА
 (Запоріжжя)

orcid.org/0000-0002-9423-5964

https://doi.org/10.33989/2524-2490.2019.30.188742

СВІЙ / ЧУЖИЙ ПРОСТІР У РОМАНІ МАРИНИ ЛЕВИЦЬКОЇ «ДВА ФУРГОНИ»

Об'єктом уваги у статті є реалізація конфлікту свій / чужий простір у романі Марини Левицької «Два фургони», який присвячено темі заробітчанства. Проаналізовано причини трудової міграції та сподівання, покладені на чужий простір персонажами. Чужий простір не лише не виправдовує бажане, а й примушує героїв переосмислити полишений свій простір.

Ключові слова: категорія свій/чужий; заробітчанство; ідентичність; глобалізація.

У сучасному вітчизняному науковому дискурсі активізувалося вивчення категорії свій / чужий. Посилена увага до зазначеної антинімії спостерігається не лише в літературознавстві, а й психології, політології, мас-медіа тощо, тобто вона є об'єктом міждисциплінарних досліджень. Безперечно, бінарна опозиція свій / чужий перебуває у фокусі наукових студій здавна, адже є фундаментальним складником онтологічних уявлень про світ. Зазначена культуротвірна домінанта виступає як «ціннісна шкала, за якою здійснюється оцінка норм та цінностей, прийнятих у суспільстві...» (Гаврилюк, 2015). Саме ця архетипна дихотомія визначала поступ людства загалом і культури зокрема.

Попри достатню вивченість цієї категорії варто пам'ятати про її історичну детермінованість. У різні історичні епохи можна простежити, як змінювалася семантика опозиції, її функціональна парадигма: традиційно від розуміння свого як зрозумілого, досконалого, єдино прийняттого й, відповідно, трактування чужого як незбагненого та навіть ворожого до поступового глибшого осягнення власної сутності через порівняння себе з іншим, бо «людина орієнтується не тільки і навіть, може, не стільки на себе, скільки на чужого, тобто на віддзеркалення, яке й робить можливим знайомство з самим собою» (Ковальова, 2009).

У наш час відбуваються масштабні суспільно-історичні зміни, які кардинально впливають на потрактування антинімічної категорії свій / чужий. Насамперед ідеться про глобалізаційні процеси, які спричинюють, з одного боку, унітаризацію світу, а з іншого – інтенсифікацію обміну між країнами на різних рівнях. Усі ці зміни спричинюють сприйняття кордонів як доволі примарних. Отже, нівелюється семантика понять «свій простір» / «чужий простір», тому що людина, відчуючи брак чогось і не маючи можливості, на її думку, віднайти це в межах свого простору, з легкістю прагне компенсувати цю відсутність у чужому просторі.

Зазначені процеси провокують сутнісні зміни у функціональній парадигмі опозиції свій / чужий. «Економічна і соціальна нестабільність, невпевненість у майбутньому, відсутність чітких орієнтирів в умовах розповсюдження глобальної культури і загальної релятивізації цінностей призводять до масового “культурного шоку” і втрати стійкої соціальної ідентичності...» (Ковальова, 2009). Передусім це спостерігаємо в такому масштабному для нашої країни явищі (на жаль, його наслідки до кінця не усвідомлені ні державою, ні суспільством), як заробітчанство.

Тема заробітчанства стала настільки актуальною, що можна стверджувати не лише про появу у вітчизняному літературному просторі окремого шару художніх текстів, присвячених цій проблематиці, а про творення нової соціально орієнтованої літератури. Власне, література на цю тематику й утілює характерну ознаку сучасної української літератури, яку дослідниця Т. Гундорова назвала «постмодерною бездомністю», вираженою в ситуації «змінюваності, міграції, детериторизації» (Гундорова, 2005). До творення літератури такого штибу долучилися, зокрема, такі письменники, як А. Чапай («Понаїхали»), Н. Сняданко («Фрау Мюллер не налаштована платити більше»), С. Пиркало («Не думай про червоне»), Єва Гата («З Варяг у греки, або історія, накреслена рунами»), В. Махно («Дім у Бейтінг Голлов») тощо. Примітно, що до висвітлення цієї тематики вдаються не лише українські майстри слова, а й зарубіжні, зокрема шотландський автор Вільям Блекер («Кляті заробітчани»), англійська письменниця Марина Левицька («Коротка історія тракторів по-українськи», «Два фургони»).

Усі ці тексти об'єднують насамперед неуніка для героїв проблема антагоністичного зіткнення свого й чужого в умовах чужого простору, адже якщо б не була на перший погляд готовою людина морально та психологічно до зміни простору, вона неминуче переживає болісний і травматичний конфлікт через несумісність, за словами Д. Наливайка, «етнокультурної ідентичності» (Наливайко, 2009), маркованої через національну, соціальну, культурну, мовну самовизначеність і становлення власної ідентифікації. Вивчення потенційного конфлікту між складниками бінарної опозиції свій / чужий у вітчизняній літературі про заробітчанство є надзвичайно актуальним.

У межах зазначеної проблематики викликає науковий інтерес специфіка вирішення зіткнення антитетичних і / чи антагоністичних категорій свій (тобто український) і чужий (тобто інонаціональний) простір у творах зарубіжних письменників. Тому в нашій розвідці маємо на меті простежити шляхи реалізації означеного конфлікту в романі М. Левицької «Два фургони».

Марина Левицька – англійська авторка українського походження, яка, попри відсутність частих і тісних контактів з Україною, повсякчас демонструє свою вкоріненість у все українське, свідченням чого є її твори.

Незважаючи на те, що в романі «Два фургони» головна сюжетна лінія конструйована навколо заробітчанства героїв-українців, авторка прагне показати заявлену проблему як глобальну, міжнародну. Недаремно М. Левицька шукачами щастя на англійській землі робить не лише представників України, а й Азії (китайка Сонг Йінь, малайзійка Су Лай Бі), Африки (малавієць Емануель), Центральної Європи (поляки Томаш, Йола, Марта). Через життєві історії своїх персонажів письменниця розвінчує стереотипне розуміння заробітчанства як потреби в задоволенні фінансового та матеріального благополуччя.

Серед введених на авансцену твору героїв лише одна полька Йола є заробітчаною в прямому значенні цього слова, адже свідома своєї мети заробити грошей, аби забезпечити достойне життя для себе та свого хворого сина. Для всіх інших героїв зміна свого простору на чужий передбачає задоволення або ж вирішення особистих потреб, далеких від меркантильних, на території Англії, яка бачиться для них місцем, де мають здійснитися мрії. Однак ці проблеми для кожного персонажа обов'язково зумовлені специфічними суспільно-політичними особливостями своєї країни.

Зокрема, причина вимушеної трудової еміграції для «китайки номер один» Сонг Йінь криється у специфічній політиці Китаю щодо врегулювання народжуваності. Навіть її соціально захищена й фінансово забезпечена сім'я повністю залишилася без заощаджень, а отже, і можливості дати їй бажану дорогу освіту, через бажання батьків народити другу дитину. Омріяне народження сина стає можливим для батьків героїні завдяки сплаченому в скарбницю країни неймовірно великому податку. Заробітчанство «китайки номер два» Су Лай Бі зумовлене етнічною дискримінацією китайців у Малайзії. Батько героїні, попри заможність і професійну затребуваність, є безправним і залежним від партнера-малайзійця, який, дізнавшись про роман сина з китайкою, наказує за будь-яку ціну розірвати стосунки. Молодий юнак Емануель приїздить до омріяної Англії в пошуках своєї старшої сестри. Його доля зaledве не типова для африканської країни Малаві, означеною для багатьох європейських країн як «країна третього світу», де смертність від СНІДу є вражаючою. Смерть батьків обертається для таких, як Емануель, утратою зв'язків із рідними братами та сестрами. Інший персонаж, Віталій, прибуває за щастям з однієї з перших на просторах колишньої радянської імперії так званих «сірих зон» – Придністров'я, де панує безробіття, злочинність, де життя позбавлене сенсу, як, власне, і сама ця територія. Навіть троє поляків, Йола, Томаш та Марта, які нібито представляють «спільний європейський базар» (Левицька, 2008), не знаходять бажаного задоволення у своїй країні. Томаш перебуває в пошуку самого себе, шукає емоційного переавантаження. Йола, як зауважувалося вище, мотивована практичною вигодою в іншій країні, а її племінниця Марта в силу особистісних характеристик і релігійних переконань створює їй компанію.

Що ж до центральних персонажів роману Ірини та Андрія, то вони представляють у строкатій компанії заробітчан Україну. Країну, повторимося, близьку для авторки, і бачення цієї країни, що є важливим, сформоване крізь ментальну призму представниці англійського суспільства. Цим, безперечно, і зумовлене те, що, даючи суспільно-політичну характеристику Україні, Марина Левицька акцентує не на нестабільній економічній ситуації чи низьких соціальних стандартах життя. Визначальною для письменниці є Помаранчева революція, яка загалом ніяк не позначилася на житті героїв, однак саме ця подія часто визначає стосунки Ірини та Андрія та формує суттєвий потенціал при сприйнятті твору. Як й інші герої роману, герої-українці використовують заробітчанство не за призначенням, проте, на відміну від інших персонажів, їхня мотивація характеризує їх як інфантильних і незрілих особистостей.

Для Ірини, студентки столичного вишу, доньки батьків-інтелігентів, свій простір – це і є простір країни, і вона не має бажання змінювати його на чужий. До того ж Ірина – активна учасниця Помаранчевої революції, причетність до якої демонструє завдяки заплетеній у косу стрічку відповідного кольору. Андрій постає антиподом Ірини. Представник Сходу України, він мінімілізує український простір до меж Донбасу. Андрій, спадковий шахтар, за мірило оцінки вітчизняних реалій і подальших перспектив розвитку країни бере депресивний простір цього регіону, спричинений кризою вугільної промисловості. Цим і зумовлене його неприйняття Помаранчевої революції та скептичне ставлення до Ірини. Об'єднує персонажів те, що їхній досвід інтеріоризований сімейними цінностями, правильність яких герої піддають сумнівам, прагнуть їх позбутися, однак укоріненість у них залишається визначальною. Для Ірини провідною характеристикою при оцінці людей стає їхня «культурність» – оцінна категорія, прищеплена їй матір'ю з дитинства. Попри бажання змінитися, попри внутрішній протест проти материнської заангажованості, яка суперечить сучасним моральним імперативам, героїня визнає, що це породило в ній снобізм. Свідченням цього є оцінка нею шахтарів загалом і Андрія зокрема («На жаль, шахтарі назагал примітивні типи, яким важко окультуритися, як би тяжко вони не старалися» (Левицька, 2008)) або земляків-заробітчан («...ці українці були не мого кола» (Левицька, 2008)).

Інтеріоризація Андрія спричинила формування його специфічного сприйняття дійсності. Його династичне продовження професії – результат нав'язаної батьком системи цінностей, штучно сформованої за часів уже віджилої радянської епохи. Маючи бажання продовжити навчання в школі, аби згодом здобути фах інженера чи вчителя, Андрій однак змушений був у шістьнадцять років учитися «бути мужчиною»: «Мужчина має заробляти на хліб, цінувати безпеку товаришів більше за свою власну і не скиглити» (Левицька, 2008). І дарма що вугільна галузь офіційно оголошена економічно невидною, і профспілка гірників, яка в кращі часи відстоювала права шахтарів, утратила свої важелі впливу, і міжнародна солідарність, яка мислилася як надійний і беззаперечний захист, виявилася своєрідним міфом – ніщо не змінило спосіб життя шахтаря. Хіба що замість модерних потужних

інструментів він узяв до рук дідівське кайло, а замість обладнаних шахт поліз у копанку, трагедії тут були такими частими, що втрачався лік загиблим гірникам. Серед них одного разу опинився й батько Андрія, а він вижив. Підсвідомо розуміючи настання точки неповернення до того оспіваного батьком «золотого віку» шахтарського краю, Андрій однак «інфікується» залежністю від минулого, минулого, якого він насправді не знав, лише чув про нього. Саме звідси в нього щире несприйняття будь-яких змін (на кшталт Помаранчевої революції) і віри в краще.

До певної міри власне інтеріоризований досвід стає причиною зміни героями свого простору на чужий. Ірина прагне провести літні канікули в Англії, аби мати змогу знайти кохання свого життя. Її ідеал чоловіка асоційований із книжковим персонажем, коментатором у підручнику з англійської мови містером Брауном. Саме досконале володіння класичною англійською мовою, набір джентльменських якостей, його «культурність» і є визначальними критеріями при творенні Іриною цього симулякру, однак пошук свого ідеалу на батьківщині містера Брауна, а не в межах свого простору підсвідомо спровокований пережитим досвідом. Ідеальне сімейне життя її батьків виявилася фікцією: батько залишає сім'ю та одружується майже з ровесницею Ірини, а мати почувається покинутою й нікому не потрібною. Героїня дорікає батькові, убачає причину розлучення також у поведінці матері і, зрештою, прагне знайти своє справжнє кохання, аби довести, що вона уникне помилок у сімейному житті, які здійснила її мати.

Англійська локалізація для Андрія – це можливість хоча б тимчасово долучитися до того ідеального шахтарського простору, який виразно уявляє завдяки розповідям батька про романтизовану шахтарську минувшину радянського періоду, а також власним спогадам. Кращі часи Донбасу, коли «шахтарі були людьми, а з секретарем профспілки треба було рахуватися, у Ялті був санаторій для гірників та їх родин, куди вони їздили шоліта» (Левицька, 2008), герой практично не пам'ятає, але пам'ятає відвідини Шеффільда – столиці шахтарського регіону Англії. Його, маленького хлопчика, узяв із собою батько, учасник делегації українських шахтарів до міста-побратима Донецька. Пам'ятає про ті відвідини, здобрена дитячою фантазією та примножена батьківськими ідеалами, зберегла картинку, що Шеффільд «стоїть на пагорбі. ...він мерехтить і блищить на сонці...» (Левицька, 2008), це «одне з найвеличніших міст Європи... У ньому широкі проспекти з деревами, так що влітку завжди є тінь, багато мармурових фонтанів, у яких грає прохолодна вода, і там є площі, і парки, повні квітів...» (Левицька, 2008), і це «перше місто в Англії, яке оголошило себе соціалістичною республікою» (Левицька, 2008). Ще й до всього цим містом керує мудрець.

Така соціальна незрілість персонажів, їхнє дитячо-наївне сприйняття життя, безперечно, обертається невіднайденням бажаного в чужому просторі. Крім того, герої відкривають для себе зворотний, непривабливий бік ідеалізованого чужого простору. Ірина, яка з перших кроків перебування на англійській землі вдивляється в чоловічі обличчя з надією побачити живе втілення містера Брауна, насправді практично не зустрічає англійців. Натомість ця країна виявилася заповненою трудовими мігрантами з усього світу, і саме їхні обличчя визначають сучасну Англію. Якщо й зустрічаються поодинокі англійці, то вони аж ніяк не відповідають омріяному ідеалові. Наприклад, фермер містер Липіш, котрий шахраює, використовує безправність заробітчан, економлячи на їхніх умовах проживання та оплаті праці, і до того ж (це є для Ірини визначальним) є поганим сім'янином.

Андрій, зі свого боку, позбувається ілюзії щодо Шеффільда як своєрідного раю на землі, оскільки замість прекрасного нафантазованого міста бачить таке ж депресивне місто, як і ті, з яких він так прагнув вирватися в себе вдома. Розумний і самовідданий міський керманіч виявився злодієм, який запам'ятався як політик, що прискорив занепад міста. Виявилось, що тотальне розчарування Андрія, усвідомлення краху батьківських мрій та ідеалів, що все, «у що він вірив, перетворилося на порох, а новим світом керують люди з мобільфонами» (Левицька, 2008), – це не локальна проблема лише його країни. Недаремно, перебуваючи в Дуврі, він упізнає знайомий колорит: «Вулиці Дувра йому здаються гнітючими: магазини зачинені, будинки й готелі занедбані, люди похмурі, з непроникними обличчями. Таке відчуття, що в цьому місті зупинилося серце. По суті, воно нагадує йому Донецьк: лінохи без роботи тусуються на вулицях, п'ють, жebraють, просто витріщаються» (Левицька, 2008).

Попри втрату ілюзій щодо чужого простору перебування персонажів на теренах Англії не можна назвати негативним досвідом. Для Андрія та Ірини заробітчанство виявилось межовою ситуацією, своєрідним лімінальним станом. Прагнучи послідовно дотримуватися своїх переконань щодо один одного як представників різних соціальних верств, носіїв протилежних соціальних цінностей і політичних поглядів, герої зрештою змушені відмовитися від своїх категоричних позицій. Причиною стає їхня закоханість, тобто саме зміна свого простору на чужий дає їм можливість віднайти один одного: «Ми з різних світів; я – з прогресивного світу прозахідної Помаранчевої революції, він – з білоблакитного промислового Сходу, з того старого радянського світу, який ми намагаємося лишити в минулому. І навіть якби ми разом зустрілися, що б ми могли одне одному сказати – професорська донька і шахтарський син? Але ми обоє потрапили сюди, в Англію, і це нас трохи урівняло. Ніби доля звела нас разом» (Левицька, 2008). Їхня колишня непримиренність змінюється добродушним іронізуванням закоханих, на кшталт звертань «донбаський шахтар» або «мрійниця помаранчева».

Крім ідеї твору, декларованої крізь призму подієвої канви, Марина Левицька здійснює суттєвий вплив на читача. Письменниця ніби ненароком змушує проектувати долю головних героїв на долю країни. З одного боку, інфантильний характер персонажів, з іншого – безапеляційна, але така емоційно наснажена суспільно-політична позиція персонажів (а особливо Ірини в контексті її підтримки Помаранчевої революції) підсвідомо перегукуються із тим становищем, у якому опинилася Україна післяреволюційного періоду. Країна, як і Андрій та Ірина, перебуває у межовому стані,

у ній емоційний підйом усе ніяк не перейде у фазу конкретних дій, однак щасливе, хоч і неплановане героями завершення перебування в чужому просторі, їхнє однозначне повернення на Батьківщину, обопільне розуміння ними вкоріненості у своєму просторі («Грино, ми – дві половинки однієї країни. Ми повинні навчитися любити одне одного» (Левицька, 2008)) – це крок до нового дорослого життя. А з дорослішанням персонажів авторка пов'язує й дорослішання країни, яка має змінитися на краще, аби у героїв не виникало більше бажань її полишати.

Отже, традиційна конфліктна ситуація, яку зазвичай переживає кожний заробітчанин, зіткнення свого простору із чужим Мариною Левицькою в романі «Два фурғони» вирішується доволі оптимістично. Герої-заробітчани, об'єднавшись і підтримуючи один одного, урешті-решт віднаходять себе, проходять шлях дорослішання. Позитивні зміни, що супроводжують героїв-українців твору на теренах чужого англійського простору, письменниця екстраполює на свій український простір.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Гаврилюк І. О. Опозиція «свій – чужий» як об'єкт міждисциплінарних досліджень. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія філологічна*. Острог, 2015. Вип. 56. С. 65–68.
- Гундорова Т. Український літературний постмодерн. Київ : Критика, 2005. 264 с.
- Ковальова Г. Опозиція «свій – чужий» при формуванні національної ідентичності в контексті глобалізації. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Філософія*. Острог, 2009. Вип. 5. С. 84–91.
- Левицька М. Два фурғони : роман / пер. з англ. С. Пиркало. Київ : Факт, 2008. 424 с.
- Наливайко Д. Сучасна літературна компаративістика у Франції. *Слово і час*. 2009. № 11. С. 15–19.

REFERENCES

- Havryliuk, I. O. (2015). Opozytsiia «svii – chuzhyi» yak obiekt mizhdystsyplinarnykh doslidzhen [Opposition «Own – Stranger» as an object of interdisciplinary studies]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Fililohichna [Scientific proceedings of the National University of «Ostroh Academy». Philology]*. Ostroh, (Is. 56), (pp. 65–68) [in Ukrainian].
- Hundorova, T. (2005). *Ukrainskyi literaturnyi postmodern [Ukrainian Literary Postmodernism]*. Kyiv: Krytyka [in Ukrainian].
- Kovalova, H. (2009). Opozytsiia «svii – chuzhyi» pry formuvanni natsionalnoi identychnosti v konteksti hlobalizatsii [Opposition «Own – Stranger» for formation of national identity in the context of globalization]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Filosofia [Scientific proceedings of the National University of «Ostroh Academy». Philosophy]* Ostroh, (Is. 5), (pp. 84–91) [in Ukrainian].
- Levytska, M. (2008). *Dva furgony [Two Caravans]*. Kyiv: Fakt [in Ukrainian].
- Nalyvaiko, D. (2009). Suchasna literaturna komparatyvistyka u Frantsii [Modern comparative literary studies in france]. *Slovo i chas [Word and Time]*, 11, 15–19 [in Ukrainian].

OKSANA SYDORENKO

OWN SPACE AND SPACE OF STRANGER IN THE NOVEL OF MARINA LEVYTSKA "TWO VANS"

The article investigates the conflict of the own space and space of stranger in Marina Levytska's novel "Two Vans", which is devoted to the topic of earnings. The topic of earnings has become so actual that it can be declared not only about the emergence of a separate stratum of artistic texts devoted to this problem in the national literary space, but about the creation of a new socially oriented literature. The article gives a detailed analysis of the causes of labor migration and the expectations that characters rely on the space of stranger. The space of stranger not only does not justify the desirable, but also forces the heroes to rethink the space they left. Within the framework of this problem, the scientific interest is in the specificity of the solution of the collision of antithetical and / or antagonistic categories of its own (that is, Ukrainian) and stranger's (that is, foreign) space in the works on earnings of foreign writers. Therefore, in the article we aim to trace the ways of realization of this conflict in the novel by M. Levytska's "Two Vans". The article is interesting because the traditional conflict situation, which is usually experienced by every laborer, collision of his own space with the space of stranger is solved quite optimistic by the author. Heroes-laborers, united and supporting each other, find the desirable, pass the path of maturation.

Key words: category of own space / space of stranger; labor; identity; globalization.

Одержано 18.05.2019 р.